

BÁN GERGELY KÁROLY

*Kataszterek katasztere – Az MNL Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltárában őrzött kataszteri térképek új jegyzéke**

A térkép talán az egyik legrégebbi és leginkább ismert információábrázolási eszköz, bátran nevezhetjük az adatvizualizáció origójának is. Hazai és nemzetközi téren az elmúlt években egyre erősödő digitális és egyben vizuális forradalom hatására, továbbá az új módszereknek és a felhasználóbarát szoftvereknek köszönhetően újabb utak és lehetőségek nyíltak meg a térképek, illetve a térképészet vonatkozásában. A részben ezen új szemlélet sodorvonalához csatlakozó *Négyzetkataszter* kutatási projekt lehetőséget teremt a vizuális történeti források – jelen esetben a kataszteri térképek – újragondolására.¹ Ennek egyik lépése a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltárának (OL) és két vármegyei tagintézményének (MNL Baranya Vármegyei Levéltár; MNL Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltár) a gyűjteményében található kataszteri térképek újbóli rendszerezése, felmérése és leírása.

A HBVL térképgyűjteményének kialakulása

A Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltár (HBVL) csaknem 90 településről hozzávetőleg 10 000 kataszteri felvételt őriz, nagy részük 1850 és 1918 között keletkezett. Azonban a gyűjtemény nem minden eleme tartozik a klasszikus kataszteri térképek közé.² Vélhetően

a különféle térképtípusok összetettsége és egyben hasonlósága miatt több olyan térkép is bekerült a kataszteri gyűjteménybe, amely alapvetően nem oda sorolható. A gyűjtemény több lépcsőben gyarapodott, formálódott. Az 1950. évi 29. tvr. alapján a közigazgatási egyesítés révén a levéltári anyag bekerült a központilag létrehozott Hajdú-Bihar megyei, valamint a Debrecen városi levéltárba. Ezt követően az 1951. évi államosítás és az 1953. évi levéltári egyesítés során a volt bihari, a Hajdú megyei, a debreceni és a hajdúvárosi térképanyagot összevonták az akkori Debreceni Állami Levéltárba, majd később a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár állományában kapott helyet.³ Ezt követően készült az akkori térképállományról egy cédulás katalógus (1964) a Levéltárak Országos Központja előírásait követve. Ennek alapján a kéziratos térképek leírása is napvilágot látott egy kötet, illetve egy levéltári közlemény formájában is.⁴ A kataszteri, a topográfiai (katonai), valamint a nyomtatott térképekről azonban nem jelent meg összefoglaló munka vagy segédlet.⁵ Éppen ezért a kutatási projekt első éveiben (2019–2020) még mindig jelentős szereppel bírt a Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltár térképekre vonatkozó cédulás katalógusfiókja. Mindezek tükrében a *Négyzetkataszter* kuta-

A tanulmányhoz szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg.

- 1 „Négyzetkataszter”: A magyarországi kataszteri felmérés térkép- és iratanyagának katasztere, 1850–1918 (NKFI Alap K 132723) honlapja: www.negyzetkataszter.hu
- 2 A kataszteri térképekről bővebben: TÖRÖK ENIKŐ: Krokik, avagy kataszteri térképvázlatok. *Catastrum*, 1. (2014) 1:26–29. Uő: Felvételi előrajz, kataszteri térkép és birtokvázlat. *Catastrum*, 1. (2016) 2:14–21. Uő: Az adókerületek térképei (1855–1856, 1858). *Catastrum* (2016) 2: 11–20.
- 3 *Hajdú-Bihari kéziratos térképek*. Szerk.: KOMORÓCZY GYÖRGY. Debrecen, 1972 (= HBKT). 9–10.
- 4 HBKT, *Hajdú-Bihari kéziratos térképek*. Szerk.: GAZDAG ISTVÁN. Debrecen, 1982.
- 5 Katonai térképek: valamely katonai felmérés (I. katonai felmérés: 1763–1787; II. katonai felmérés: 1806–1869; III. katonai felmérés: 1869–1887; IV. katonai felmérés: 1896–1914) során keletkezett, legtöbbször monokróm, viszonylag nagy méretarányú és elsődlegesen katonai célokat kiszolgáló topográfiai térképek összefoglaló neve.

tási projekt által előtérbe került térképekről tagintézményi szinten indokoltnak tartottuk egy új jegyzék elkészítését könnyen kereshető digitális formában.

A térképkataszter felépítése

A HBVL térképei a XV. ún. gyűjteményes fondfőcsoportban találhatóak, további négy fondba sorolva. A kéziratos térképek a XV.1., a kataszteri térképek a XV.2., a nyomtatott térképek a XV.3., a topográfiai térképek pedig a XV.4. fondba kerültek. A fondokon belül csak az első két esetben (kéziratos és kataszteri) bontották tovább az iratanyagot öt, illetve hat állagra. Az állagolás alapja a térképen szereplő helységek területi hovatartozása volt.

Már az előkészületi munkák során is fontos szempont volt a jegyzék későbbi továbbfejlesztése (publikálható raktári jegyzék, betölthető raktári nyilvántartás), illetve a digitális másolatok és a leírási egység összekapcsolása egy mindenki számára elérhető platformon.⁶ A jegyzék készítése során felhasználtam valamennyi korábbi feljegyzést és összeírást, mint például a bevezetőben említett cédulakatalógust, illetve a két levéltári kiadványt.⁷ A hiányzó adatokat értelemszerűen pótoltam az őrzésben lévő térképek segítségével. Az adatgyűjtés során előkerült a tervrajzokra vonatkozó jegyzék is, amelyet megbízhatónak találtam. Elkészült egy Excel alapú segédlet, amely 14 lapfűlön csaknem 42 ezer adatot tartalmaz a Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltár Térkép- és Tervtáráról.

A kataszteri térképeket illetően ez 4651 egységet (item) jelent, amelyről az alábbi tíz adattípust vettem fel:

1. *Levéltári jelzet*: a pontos levéltári jelzet, amelyet a darabszintű rendezés során kapott az adott térkép.
2. *Cím*: a térképen feltüntetett cím, ennek hiányában a *c. n.* (cím nélküli) jelölést kapta.
3. *Helység*: valamennyi, a térképen beazonosítható település.
4. *Létrehozás ideje*: a térképen található készítés dátuma, ennek hiányában *d. n.* (dátum nélküli) jelölés szerepel.
5. *Készítő*: elsősorban a térképen szereplő személy(ek) vagy hivatal.
6. *Méretarány*: a térképen feltüntetett méretarány, ahol nem volt információ, ott pótoltam.
7. *Méret*: a térképek hossza és szélessége centiméterben.
8. *Lelőhely*: az a raktári hely/kutatóterem, ahol az adott térkép fizikailag megtalálható.
9. *Jelzet (irat melletti)*: minden olyan térkép, amely nem különállóan szerepel, hanem valamely levéltári iratanyag szerves részét képezi, tehát a térképhez tartozó iratanyag jelzete található itt. Például a VI.181. Földmérési Felügyelőség iratai.
10. *További információ*: azon információk, amelyek nem sorolhatók a fentebbi kilenc mezőbe, de voltak róla korábbi feljegyzéseink, illetve fontos volt feljegyezni (fizikai állapot, színezés, raktári egység típusa stb.).

A továbbiakban két adatbővítés van még tervben: a *térkép típusa* és a *digitalizáció ténye*. A kataszteri térképeknek több típusát különböztetjük meg, amelyek eltérő adat- és formai tartalommal bírnak.⁸ Éppen ezért fontos kutatási információnak számít a térkép típusa. Utóbbi

6 A betölthető raktári nyilvántartás olyan meghatározott mezőket és adatokat tartalmazó csv formátumú fájl jelent, amelyet az Elektronikus Nyilvántartási Osztály segítségével betöltve, majd az Elektronikus Levéltári Portálon (www.eleveltar.hu) megjelentetve létrejönne a teljes iratanyag szabályozott leírása. A kutatói oldalról nézve így valamennyi térképi adat nyilvánosan elérhető lesz és egyúttal darabszinten online kikérhető.

7 Ezúton szeretném megköszönni valamennyi levéltári kollégám segítségét. Kiváltképpen Vékonyné Kovács Gabriella (MNL HBVL, levéltári főkönyvtáros), illetve Katona Péter (MNL HBVL, levéltári informatikus) javaslatait és tanácsait, továbbá Török Enikő (MNL OL, főlevéltáros) szakmai támogatását.

8 TÖRÖK ENIKŐ: *Kataszteri térképek és iratok (1850–1916)* Aktakaland 2015. április 02. Online: <https://aktakaland.wordpress.com/2015/04/02/kataszteri-terkepek-es-iratok-1850-1916/> (Letöltés: 2023. 06. 26.).

Jetzet	Cím	Helység	Létrehozás	Készítő	Méretarány	Méret	Lebélye	Jetzet (irat mellett)
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.1./1-7	Hajdúnánás	Hajdúnánás	1869		1:2880		Hajdúbozsórményi főkönyvtár	
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.1./1-7/6	Hajdúhadház, Nagyközség Monostor, Páltag, Porostói és Vid pusztákkal együtt Hajdú	Hajdúhadház	1870-1871	Kodjány Károly	1:2880	32x26	Hajdúbozsórményi főkönyvtár	
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.4./1-8/6	Hajdúbozsó város, magyarországi Hajdú megyében	Hajdúbozsó	1870	Rephan András	1:2880	32x26	Hajdúbozsórményi főkönyvtár	
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.4./1-7/27	Hajdúbozsó II. rész adóközség, Anyaiháza puszta	Hajdúbozsó	1870	Deseő Imre, Wohr	1:2880	32x26	Hajdúbozsórményi főkönyvtár	
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.5./1-31	Hajdúvámospércs	Vámospércs	1872		1:2880		Hajdúbozsórményi főkönyvtár	
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.5./1-3/5	Hajdúnánás község tér és tegelőterületének kataszteri térképe	Hajdúnánás	1875		1:2880	46x60	Hajdúbozsórményi főkönyvtár	
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.7.	Hajdúbozsórmény városok határánál	Hajdúbozsórmény	1869	Krbek mérnök	1:2880	120x82	Kossuth utcai kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 1.
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.8.	Croquis... über die Reid und Culturweise Vermessung der Gemeinde Böszörmény	Hajdúbozsórmény	1852	Stein Henrich	1:2880	57x37	Kossuth utcai kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 2.
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.9.	Croquis... der Gemeinde Böszörmény	Hajdúbozsórmény	1852	Schik Alajos	1:2880	57x38	Kossuth utcai kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 2.
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.10./1-34	Hajdúbozsórmény város kataszteri térképe	Hajdúbozsórmény	1870		1:2880	50x20 / 35x30	Kossuth utcai kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 5.
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.11.	Hajdúdorog város határánál	Hajdúdorog	1868		1:2880	25x47	Kossuth utcai kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 1.
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.12.	Grenzkarte der Stadtgemeinde Hajdú-Dorogh	Hajdúdorog	1869	Krbek mérnök	1:2880	29x35	Kossuth utcai kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 1.
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.13.	Croquis... Der Gemeinde Dorog	Hajdúdorog	1853	Novorny Ignác	1:2880	27x35	Kossuth utcai kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 2.
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.14.	Croquis... Der Gemeinde Dorog	Hajdúdorog	1853	Novorny Ignác	1:2880	32x40	Kossuth utcai kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 2.
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.15.	Hajdúhadház város határánál	Hajdúhadház	1869		1:2880	90x84	Kossuth utcai kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 1.
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.16.	Grenzkarte der Stadtgemeinde Hajdú-Hadház	Hajdúhadház	1869		1:2880	101x82	Kossuth utcai kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 1.
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.17.	Croquis... der Gemeinde hadház	Hajdúhadház	1854	Stein Henrich	1:2880	42x33	Kossuth utcai kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 1.
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.18.	Croquis... der Gemeinde hadház	Hajdúhadház	1854	Stein Henrich	1:2880	36x27	Kossuth utcai kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 1.
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.19.	Hajdúnánás városának határánál	Hajdúnánás	1869	Krbek mérnök	1:2880	80x73	Kossuth utcai kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 1.
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.20.	Grenzkarte der Stadtgemeinde Hajdú-Nánás	Hajdúnánás	1869	Krbek mérnök	1:2880	72x75	Kossuth utcai kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 1.
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.21./1-2	Croquis... der Gemeinde Nánás	Hajdúnánás	1856	Beszécsits János	1:2880	35x27	Kossuth utcai kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 2.
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.22.	Croquis... der Gemeinde Nánás	Hajdúnánás	1856	Stein Henrich	1:2880	38x31	Kossuth utcai kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 2.
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.23.	Grenzkarte der Hajdúken Stadt Szoboszi (f. ter. Theil), sammt Puszte Koteles	Hajdúszoboszi	1869	Stapf mérnök	1:2880	93x61	Kossuth utcai kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 1.
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.24.	Croquis... der Gemeinde Szoboszi	Hajdúszoboszi	1858	Dubovszky	1:2880	39x30	Kossuth utcai kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 2.
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.25.	Croquis... der Gemeinde Szoboszi	Hajdúszoboszi	1858	Ufalussy Sámuel	1:2880	35x27	Kossuth utcai kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 2.
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.26.	Croquis... der Gemeinde Szoboszi	Hajdúszoboszi	1858	Ufalussy Sámuel?	1:2880	41x32	Kossuth utcai kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 2.
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.27.	Croquis... der Gemeinde Szoboszi	Hajdúszoboszi	1858	Dubovszky	1:2880	39x31	Kossuth utcai kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 2.
HU-MNL-HBVL-XV.2.c.-Hvk.28./1-105	Hajdúszoboszi tv. kataszteri térképe (1910. évi helyszínrajzi szerinti)	Hajdúszoboszi	1914-16	M. kir. áll. Nvodna	1:2880	74,5x62,5	Központi kutató	Áll. 12. Földm. Felügy. VI.181.eg. 2.

■ Az MNL HBVL térkép- és tervrajzkataszter című segédlet hajdúvárosok kataszteri térképeinek (HvK) lapfűléről készült felvétele (részlet)

pedig a levéltár kutatószolgálati és reprográfiai munkáját segítené elő, illetve a későbbiekben tervezett átfogó digitalizációs projekt szempontjából is lényeges információ, hogy melyik térképekről készült ezidáig digitális másolat.

A felsorolt tíz adatmezőn túl a betölthető raktári nyilvántartásnak tartalmaznia kell a szabványban (térképek és tervek) előírt leírási információkat is, amelyek a teljesség igénye nélkül: a tagintézmény kódja, a leírás mértéke, a raktári hely, a leírási egység állapota, az iratanyag nyelve stb. Ezek nagyon része gyorsan és tömegesen létrehozható információ, de mindenféleképpen elengedhetetlenek az egységes leírás érdekében.

Nagy jelentőségük lehet még a névtéradataknak. A kataszteri térképek révén több mérnök, segédmérnök, illetve más közreműködő neve került elő, amikor a *Négyzetkataszter* projekt fiatal kutatói raktári nyilvántartást készítettek a Földmérési Felügyelőség irataiból (VI.181.) a scopeArchivban, a már említett két vármegye anyagában.⁹ Egyidejűleg ellenőrző rendezést is végeztek az iratanyagban. Ezen névtéradatokat rögzítették az iratokhoz tartozó leírási egységekben. Tehát a levéltári portál keresőrendszerének segítségével pillanatok alatt listázhatók azon iratanyagok, térképek, illetve tervek, amelyek az adott személyhez

kapcsolhatók. Ezen névtéradatokat tervezzük kibővíteni a jegyzékünkben szereplő készítő, többnyire mérnökök nevével.

Kitekintés

Bár pontos statisztikai kimutatások egyelőre nem készültek, érezhetően nagyobb a kutatói igény a térképekre, amióta elkészült ez a segédlet. Ebben a félévben (2023. 01. 01.–2023. 06. 26.) tagintézményi szinten az MNL HBVL kutatószolgálatához összesen 12 kérés érkezett a térképekre, összesen 43 térképet kértek ki kutatásra, és 14 másolatmegrendelést nyújtottak be.¹⁰ Ezek az adatok kontextus hiányában nem sok információt nyújtanak, viszont pár év távlatában érdemes lehet összevetni a fél-éves adatokat, illetve a térképekre leadott kérések arányát helyi és országos viszonylatban is. A jegyzék életútjának meghatározó állomása lehet az, amikor az MNL HBVL XV.1–4. terjedő fondokhoz raktári nyilvántartás készül az MNL elektronikus nyilvántartó rendszerében (scopeArchiv), továbbá amikor a térképek digitális másolatainak feltöltése is megtörténik a Preservica rendszerébe, összekapcsolva az adott leírási egységgel. Így digitális formában otthonról lehet majd kutatni ezen történeti forrásokat.

9 Ez az elektronikus nyilvántartórendszerben már publikálódhat és bárki számára elérhető online (www.eleveltar.hu).

10 Forrás: scopeArchiv, az MNL hivatalos elektronikus nyilvántartási rendszere.